

'De kleuterklas van de toekomst' van Dox is als geheel en in haar onderdelen beschermd door het Europese modellenrecht en het auteursrecht. Dox zal optreden tegen iedere vorm van namaak.

D/2023/45/339 – ISBN 978 94 014 9682 7 – NUR 840

Vormgeving omslag: Gert Degrande | De Witlofcompagnie
Vormgeving binnenwerk: Adept vormgeving

© De auteurs & Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, 2024.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag vereenvoudigd worden en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
Vaartkom 41 bus 01.02
3000 Leuven
België

Postbus 23202
1100 DS Amsterdam
Nederland

www.lannoocampus.com

TINA DEPOORTER, MAAI HUYSE, INGE NUYENS, LEEN ROSIERS,
CÉLINE SERCU, MONIQUE SMEETS, PRISCILLA SMULLENBERGHS

KLEUTERKLAS MET EEN HOEK AF

**RICHT JE KLAS IN TOT
EEN KRACHTIGE LEEROMGEVING**

Lannoo
Campus

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING: EEN ANDERE INVULLING VAN DE RUIMTE	9
HEFBOOM 1: EXPLOREREN	21
1.1. Beginsituatie: Binnenruimte, outdoormogelijkheden en de brede buurt	23
1.2. Kwalitatieve interactie	30
1.3. Pedagogische documentatie en samenhangigheid	33
1.4. Ondernemingszin stimuleren in de kleuterklas	37
HEFBOOM 2: OPRUIMEN	47
2.1. Versobering	49
2.2. Sfeerschepping en respect voor materiaal	53
HEFBOOM 3: SELECTEREN VAN MATERIAAL	59
3.1. Schoolbrede visie	61
3.2. Een transformatieproces: hoe pak je dit aan als klas?	66
3.3. Enkele handige tips bij het selecteren	72
3.4. Liever duurzaam dan druk	85
HEFBOOM 4: INRICHTEN / PUZZELLEN	93
4.1. Prikkelarme inrichting?	96
4.2. Concept voor de kleuterklas van de toekomst	103
4.3. Activerend onthaal	123

HEFBOOM 5: MEESPELEN	133
5.1. Samen-Spel: een warme relatie met elk kind als basis	134
5.2. De voordelen van actief deelnemen aan het spel	137
5.3. Samen spelen en Samen-Spel	144
5.4. Het belang van de executieve functies	157
Extra: twee cases uit de praktijk	164
Nawoord en dankwoord	189
Literatuurlijst	193
Eindnoten	197
Abstracts	199

UITLEG BIJ DE FOTO'S IN DIT BOEK

De foto's in dit boek zijn een verhaal op zich. Je vindt in dit boek 3 soorten foto's:

***Werkbeelden**

Actieve vakbeelden, vaak genomen met de smartphone, door kleuterleiding, door docenten, door studenten... tijdens lessen en overleg. Ze worden in een wit kader voorgesteld, en dynamisch in de tekst gevoegd.

***Flipboek**

Onderaan elke bladzijde van het boek vind je een 'flipboek', een bewegend beeldverhaal dat je ziet wanneer je het boek 'flipt', ofte snel de bladen laat bewegen na mekaar. De beelden hebben ook telkens onderaan heel fijne quotes van onderwijsspecialisten. Quotes over passie voor (kleuter)onderwijs, zin voor vernieuwing, effect van vormtaal...

De kleuterklas van de toekomst van Dox is als geheel en in haar onderdelen beschermd door het Europese modellenrecht en het auteursrecht. Dox zal optreden tegen iedere vorm van namaak.

***Sfeerbeelden en opnames van de kleuterklas van de toekomst**

Veel foto's die je in dit boek kan bekijken, bewonderen en die je inspireren zijn opnames van 'nieuwe' kleuterklassen in heel Vlaanderen. In nieuwbouw, ver-nieuwbouw, in bestaande, oude gebouwen... de opnames gebeuren tijdens de lesdag zodat je de kinderen echt aan het werk ziet. Ze tonen de 'kleuterklas van de toekomst', de inrichting in al zijn aspecten. De derde pedagoog in beeld, als passende omgeving van de eerste en tweede pedagoog.

Het zijn net de vanzelfsprekendheden waar je constant met een kritische blik naar moet kijken

Leen Rosiers

Je wil onderwijs met impact geven aan kinderen

Gerdi Casier

INLEIDING

Een andere invulling van de ruimte

Door Céline Sercu & Leen Rosiers

9

INLEIDING

Dit boek draagt bij aan krachtig kleuteronderwijs. Steeds vaker merken we dat kleuterscholen op zoek gaan naar een alternatieve invulling van de ruimte waarin de kinderen tot leren moeten komen. Ze proberen de wereld zo veel mogelijk binnen te brengen om de betrokkenheid bij deze jonge kinderen te stimuleren en hoog te houden. De keerzijde van de medaille is dat veel van de klaslokalen overvol worden gestouwd met onnodig meubilair en ondoordacht verzamelde materialen. Kleuters raken overprikkeld, komen niet meer tot spel en hebben het moeilijker om tot leren te komen. Nadenken over de inrichting van de ruimte, de link tussen de lay-out en de (leer)functie van ruimtelijke elementen, of de relatie tussen kansen tot leren en het klasmanagement dat je hanteert is cruciaal. Tijd dus voor verandering.

In de vele gesprekken die we in dit boek aangaan met studenten, leerkrachten, directies, ouders en kleuters, en de ervaringen die we verzamelden, stelden we steeds een aantal grote lijnen vast. De analyse van alle prikkels bracht ons tot vijf grote lijnen om jou als lezer doorheen dit boek te loodsen.

HEFBOOM 1: **EXPLOREREN**

Een kleuter ontdekt de wereld elke dag een stukje meer. Onderwijs waar het kind centraal staat, start dus best vanuit het ontdekken van de wereld

waarin die jonge kleuter beweegt, vanuit exploratie. Verandering brengen in je praktijk, vraagt om bewuste keuzes. Om die te kunnen maken is er nood aan een verkenning van verschillende visies en standpunten.

In dit boek verkennen we onder andere de drie pedagogen, gebaseerd op de Reggiopedagogiek. De naam Reggio verwijst naar de stad Reggio Emilia waar deze pedagogiek ontstaan is. Onder de invloed van het werk van Bruno Ciari en onder impuls van Loris Malaguzzi (1994), ontwikkelde het lokale bestuur in cocreatie met de inwoners van Reggio een innovatieve pedagogische benadering die jaren later bekend is en bewonderd wordt tot ver buiten de stads- en landsgrenzen. De nieuwe kijk en praktijk ontstond begin jaren '60 van de vorige eeuw en wilde kinderen een volwaardige plek en stem geven. Het is belangrijk om aan te duiden dat Malaguzzi in een tijd van wederopbouw deze visie vormgaf. Hij botste tijdens het lesgeven aan jonge kinderen op het gegeven dat de opleiding die hij genoten had onvoldoende tegemoetkwam aan de noden van de kinderen (Barbieri, 2018). De pedagogiek van Malaguzzi vertrekt vanuit een onvoorwaardelijke liefde voor het kind en een grote nieuwsgierigheid. Om hieraan tegemoet te komen staat de interactie tussen het kind, de leerkracht en de omgeving centraal. Dit benoemt Malaguzzi vaak als de drie pedagogen (Rutgeerts, 2013), die we hieronder toelichten:

De eerste pedagoog: het kind zelf en de andere kinderen

De eerste pedagoog in het leven van kinderen is het kind zelf en zijn de andere kinderen. Kinderen leren in de eerste plaats van hun ontdekkingen en van elkaar. Ze helpen elkaar, imiteren elkaar of ze zoeken samen oplossingen voor problemen.

Verken hoe je kinderen elkaar meer kan laten ondersteunen of inspireren. Neem de tijd om te luisteren en laat het kind communiceren in één van de talen die hij kiest. Dat gesprek kan dus ook zonder gesproken woorden plaatsvinden, want een kind communiceert voortdurend met zijn lichaam. We doen een oproep om te vertragen, om rustige momenten te vinden, om te observeren en echt te zien wat er in de klasgroep leeft.

***Wat gaan we eigenlijk aan de kinderen doorgeven?
En hoe gaan we dat doen?***

Els Foulon

De tweede pedagoog: de volwassene

De tweede pedagoog is de volwassene. Dat gaat over ouders of verzorgers dicht bij het kind, maar ook over leerkrachten of pedagogisch medewerkers. Zij kennen de kinderen door hen te observeren, met hen te spelen en naar hen te luisteren. Zij kunnen het ontwikkel- en leerproces van kinderen gericht vooruithelpen.

Verken wie jij als leerkracht wil zijn voor de kinderen. Wat is jouw visie? Wat is jouw kijk op spel en de rol van de volwassene daarin? Ga na hoe je trouw aan je visie kinderen optimaal kan uitdagen en begeleiden.

De derde pedagoog: de ruimte

De derde pedagoog is de ruimte en de zorgvuldig geselecteerde materialen hierin. Het is vooral deze derde pedagoog die we in het boek verder zullen verkennen, maar deze is natuurlijk onlosmakelijk verbonden met de andere twee pedagogen. De ruimte en de inrichting ervan zijn cruciaal om een krachtige leeromgeving vorm te geven. De ruimte waarin je werkt met kleuters kan niet leeg zijn. Je hebt nood aan zinvolle, doordachte materialen. De pedagogiek van Malaguzzi vereist immers ruimtes waar kinderen kunnen ontdekken en in interactie kunnen treden. De visie vraagt materiaal dat door het kind gemanipuleerd kan worden zodat het ook het denken stimuleert (Giudici & Cagliari, 2018).

Kijk hiervoor verder dan de catalogus van gespecialiseerde firma's, maar verzamel verschillende *loose parts* die kinderen prikkelen en aanzetten tot spel, exploratie, experiment en onderzoek. Loose parts zijn allerlei verzamelde open-ended materialen die nog alles kunnen worden/zijn wat kinderen maar willen. Materialen die de creativiteit en de fantasie stimuleren. Denk hierbij ook aan natuurmaterialen. Zij hebben vaak neutrale kleuren, brengen rust en leren kleuters ook over duurzaamheid en respect voor onze leefomgeving. Verken wat voor jou een ideale leeromgeving zou zijn en bak en af hoe je die zou willen realiseren.

HEFBOOM 2: OPRUIMEN

Nu je alle mogelijkheden hebt verkend, kunnen we ons wel voorstellen dat er wat rommel in je klas en in je hoofd is ontstaan. We schrijven dan ook graag een hoofdstuk over het belang van opruimen. Een ruimte waar kinderen leren, biedt een mooie balans aan prikkels: niet te veel en niet te weinig. Die rust en structuur creëren is voor het jonge kind noodzakelijk. In een creatief proces is, na het divergeren, nood aan keuzes maken. Die keuzes worden gemaakt door te ordenen.

HEFBOOM 3: SELECTEREN/KIEZEN

In deze hefboom benadrukken we het belang van keuzes maken. Je staat stil bij welk (soort) materiaal je in de klas wilt. Een kleuterklas waar gespeeld en geleerd kan worden, vraagt een gerichte selectie van materialen. Bij het selecteren sta je zeker ook stil bij de visie van jezelf en het team (zie exploreren: tweede pedagoog). Je brengt je sterktes en die van het team in kaart. Staat de school voor een duurzaam project, geloven jullie in het doorprikken van stereotypen, hoe kijken jullie naar een gezamenlijk onthaal, dragen jullie een visie van risicovol spel uit, ervaren jullie dat open-ended materialen noodzakelijk zijn ... ?

Dit gesprek kan aan het licht brengen dat jullie alles belangrijk vinden én dat is ook te begrijpen. In dit hoofdstuk willen we jou en je collega's ondersteunen in het stap voor stap werken. Als je te veel in een keer wil veranderen, ontstaat er voor het kind en het lerarenteam een chaos. Chaos staat lijnrecht tegenover de structuur die kinderen zoeken in een passend prikkelende klasomgeving.

HEFBOOM 4: INRICHTEN

Deze stap gaat over actie, want anders blijft het bij ideeën die nergens landen. Je gaat aan de slag. Je koopt nieuw materiaal aan, je slaat aan het verzamelen, je schildert muren en sleurt met meubilair. De ruimte waarin kinderen spelen wordt ingericht tot een aangename plek die de betrokkenheid in het spel van de kinderen stimuleert.

Je denkt na over een flexibele en mobiele klasopstelling zodat je volgens de noden van de klasgroep de omgeving kan aanpassen. In een kleuterklas waar krachtig geleerd wordt, heeft het kind de ruimte mee in handen. De kleuter kan, samen met de leerkracht, ondernemend zijn en initiatief nemen in zijn leerproces. Afhankelijk van je thema richt je de speelleeromgeving anders in, naargelang de noden van de groep of van individuele kleuters herschik je of gooi je alles om omwille van bepaalde activiteiten in je project.

HEFBOOM 5: MEESPELEN

Als de visie is bepaald, de klas is ingericht en het materiaal geordend, dan ben je helemaal klaar voor de wervelwind van de kleuters in de klas. Onderwijs ontstaat voornamelijk in de interactie tussen de kinderen en tussen de leerkracht en de kinderen. In dit hoofdstuk staan we stil bij die belangrijke rol van de volwassene, de kleuterleerkracht. We reiken tips aan om het samen spelen te versterken, te verbinden met de kleuter en het spel te verrijken.

Wat je moet weten als je dit boek leest

Dit boek is een praktijkboek; een naslagwerk opgesteld door experts uit het werkveld die hun kennis en ervaring hebben gebundeld om tot dit boek te komen. Het is een uitnodiging om in gesprek te gaan over klasinrichting. We willen hier geen kampen creëren tussen scholen die

bepaalde keuzes wel maken en scholen die bepaalde keuzes niet maken. Zo is dit boek geen debat voor of tegen hoekenwerking. Veel leerkrachten die een innovatieve klasinrichting hebben, maken gebruik van hoekenwerk of zelfs van hoeken. Het verschil zit in de invulling ervan. Die nuance is belangrijk bij het lezen of gebruiken van dit boek. Je kunt alles in één keer uitlezen of gewoon elk deel apart lezen.

Een ander thema dat we willen benadrukken is dat van de 21ste-eeuwse vaardigheden. We leven in een razendsnelle tijd; een constant veranderende maatschappij in een wereld die nog herstellende is van de COVID-19-crisis. Als de wereld en de maatschappij evolueren, evolueren mensen en specifiek kinderen ook. Dat wil zeggen dat het onderwijs niet kan achterblijven. Nieuwe onderzoeken en inzichten die meer op maat zijn van de kinderen van nu dienen zich aan en je kan die als school niet negeren.

Dat gezegd zijnde, is niet alles van vroeger plots slecht. Leer uit het verleden. Neem mee wat goed was; vanuit de regio, de buurt of vanuit je eigen school. Neem mee wat goed was en nog steeds goed is. Maar wees kritisch genoeg om bepaalde 'vaste waarden' in vraag te stellen. Het is niet omdat we al jaren bepaalde systemen hebben dat diezelfde systemen nog altijd werken. Laat je kennis van het verleden de motor zijn om het onderwijs van de toekomst te verbeteren. Niemand weet hoe de toekomst er zal uitzien, ook nu niet. Maar in een maatschappij waarin technologie, sociale media en AI-ontwikkeling alsmear relevanter worden moeten kinderen vaardigheden meekrijgen die hen in staat stellen om al deze uitdagingen het hoofd te bieden.

Evenmin wil dit boek een expliciete keuze maken in het debat over wat soms 'pretpedagogie' wordt genoemd. Dit zou erop neerkomen dat kleuterleerkrachten het vrijheid-blijheidsidee hanteren; kinderen spelen een hele dag door en leren niks bij. Dit wordt dan gepositioneerd tegenover scholen waar discipline centraal staat en waar kinderen moeten leren wat het leerplan dicteert. Maar wat als er een tussenoplossing is? Een pe-

Wat vraagt de wereld van ons? En wat hebben onze kinderen en onze leerkrachten nodig om optimaal in de wereld te kunnen functioneren?

Martine Foulon

dagogische benadering die kinderen vrij laat zijn zonder dat ze loslopen? Een pedagogische benadering die ervoor zorgt dat kinderen hun verantwoordelijkheid leren opnemen zonder dat ze daarvoor meppen met de meetlat moeten krijgen? Wat als ze het zelfvertrouwen opbouwen dat hen later in staat zal stellen om niet weg te krimpen bij de gedachte van te studeren voor een zwaar examen maar daar de uitdaging van inzien? In een prikkel-juiste omgeving waar spelend leren gestimuleerd wordt, ontwikkelen kleuters ook verantwoordelijkheidszin. Dat begint klein, bij bijvoorbeeld het liedje opzetten dat het signaal geeft om op te ruimen, of het verschuiven van de kalender. Maar dat is hun verantwoordelijkheid. In een open kleuterklas waar iedereen elkaar constant kan zien, leren kleuters communiceren en samenwerken. Door zo'n overzicht komt er rust, want ook een bange kleuter kan de juf of meester nog zien. De vraag is niet welke onderwijsvisie de beste of de slechtste is, de vraag is hoe je de beste elementen van al die verschillende visies kan bundelen.

Een laatste thema waar vaak over wordt gesproken, ook in dit boek, is dat van 'prikkelarme omgevingen'. Daarmee wordt niet bedoeld dat kinderen les moeten krijgen in een volledig wit klaslokaal waar geen enkele tekening meer tegen de muur hangt. Er wordt vooral bedoeld dat klassen in een ideaal scenario prikkel-juiste omgevingen zijn. Kinderen hebben prikkels nodig; de juiste stimulans om hun drang naar kennis aan te wakkeren. Kinderen en specifiek kleuters willen leren. Maar je moet ze wel de juiste prikkels geven; daag hen uit en hun vermogen om creatief te denken zal je verbazen.

We willen je vooral welkom heten in dit boek, om samen met ons het belang van kleuterklasrichting te ontdekken.

CASUS

‘Als er een kleuter je klas binnenkomt, moet je tien jaar vooruitkijken’

Nina Beeckmans, BSGO De Driesprong, Maldegem

‘Ik wil geen directeur zijn die boven alles en iedereen verheven is. Ik heb zelf lang voor de klas gestaan, dus ik ken alle problemen die erbij komen kijken. Ik weet hoe zwaar de job is. Laten we samen dat nieuwe verhaal schrijven, dat was mijn wens. Als er een kleuter je klas binnenkomt, moet je tien jaar vooruitkijken. De wereld versnelt, technologie versnelt, denk maar aan AI. Dan kun je niet bij de pakken blijven zitten. Er moet dus aandacht zijn voor andere vaardigheden. Kritisch kijken, kritisch denken ... En dat moet al op de kleuterschool beginnen, die 21ste-eeuwse vaardigheden gebruiken. Dat kan met een flexibele klasinrichting. Als de kleuters daar zelf de hand in hebben, daag je ze zoveel meer uit. Als hun creativiteit dagelijks wordt aangemoedigd, dat is toch fantastisch?’

De stap naar onderwijsvernieuwing, naar de visie die we voor ogen hadden, ging gepaard met zowel angst als euforie binnen ons team

Sarah Jácome-Alvarez

*Net als de maatschappij zijn de kleuters van nu niet de kleuters van vroeger.
Het (kleuter)onderwijs dient mee te evolueren*

Monique Smeets